

Adam Michnik

A mi szabadságunkért és a ti szabadságotokért

Reflexiók 1989-ről

Miért történt meg 20 évvel ezelőtt az, ami történt? A legbanálisabb válasz erre a kérdésre így hangzik: mert a kommunista rendszer gazdaságilag nem bizonyult elég hatékonynak. De nem ez az egyetlen válasz. Mindmáig léteznek kommunista országok, bár tudjuk, hogy a szisztéma nem hatékony. Mégis fennmaradt Kuba, Észak-Korea, Vietnam vagy Kína. Pusztán gazdasági válasszal ezért nem érhetjük be.

Az 1989-es év valóban a csodák éve volt, *annus mirabilis*. Különböző álláspontok felől nézve különbözőek a válaszok is arra a kérdésre, hogy mi volt a kommunizmus bukásának oka. Ha valaki Washingtonban él, egy amerikai azt fogja neki a kérdésre válaszolni, hogy ez az amerikai politikának volt köszönhető. Egy demokrata azt fogja mondani, hogy a Jimmy Carter által keresztülvitt emberi jogi politikának lett az eredménye. Tehát annak, amit az ellenzékiek Vlagyimir Bukovszkijjal "emberarcú enyhülésnek" neveztek. Egy republikánus azt fogja mondani, hogy ez a Reagan politikájának volt az eredménye, mert ő indította el azt a fegyverkezési versenyt, amelyben a Szovjetunió már nem bírta az iramot.

A Vatikánban megint csak azt lehet hallani, hogy a kommunizmus bukása elsősorban II. János Pál pápa érdeme volt, az ő hatásának köszönhető, amely különösen Lengyelországban megfosztotta ezt a rendszert minden legitimitásától. Ha Kabulban él valaki, azt fogják neki mondani, hogy a kommunizmusnak az Afganisztánba való szovjet bevonulás miatt fellegett be, és az afgánok bölcs ellenállása miatt, akik kilátástalan helyzetbe juttatták a szovjet birodalmat. Berlinben azt mondják, hogy a kommunizmus bukása egy okos "keleti politikának" köszönhető, ami ahhoz vezetett, hogy a Szovjetunió kénytelen volt olyan dolgokról beszélni, amelyekről addig nem akart. Moszkvában mindenki azt meséli, hogy Gorbacsov peresztrojkájának eredménye, Varsóban pedig, hogy a Szolidaritás, Wałęsa, stb. érdeme.

Röviden: erre a kérdésre nemcsak egy válasz van. Tényezők egész bonyolult szövevénye vette rá a Szovjetunió politikai elitjét annak a belátására, hogy egy bizonyos demokratikus modernizálás elkerülhetetlen, és hogy a szocializmus különben nem képes fennmaradni. Meg vagyok győződve arról, hogy Mihail Gorbacsov a szocializmust akarta modernizálni, és nem a Szovjetuniót felszámolni. Kiderült azonban, hogy a kommunizmussal az a helyzet, mint az egyszerű zsidó suszter nadrágjával. A felesége azzal nyaggatja, hogy adja végre oda neki a nadrágját kimosni, mert egyre piszkosabb. Mire ő végül azt feleli: "Piszkosabb, piszkosabb, de ha kimosod, végképp tropára megy". És ez történt a Szovjetunióval is. A kommunizmus paradox módon azért fuccsolt be, mert a szovjet elit hitt a megreformálhatóságában, holott javíthatatlan volt. Ténylegesen azoknak volt igazuk, akik semmin se akartak változtatni,

tehát a betonfejűeknek a pártban. Nem tudjuk, meddig tartja még magát a kommunizmus Kínában, Kubában vagy Koreában. Történelmi léptékkal mérve halálra van ítélve, de egy emberélet léptékével mérve még megélhet néhány emberöltőt. Ennyiben a 89-es év volt a jel, annak a jele, hogy valami véget ér, de a legkevésbé sem tudtuk, hogyan és mikor lesz vége.

Négy perspektíva

Visszatekintve négy perspektívát látok: az egyik a lengyel, mert lengyel vagyok. A másik az orosz, mert mégiscsak ott keverték a kártyát, van egy közép-európai, mert a kommunizmus bukása nem tisztán lengyel jelenség volt, és végül ott van még a Nyugat nézőpontja. A Nyugat egyáltalán nem volt felkészülve arra, ami történt. Nem hitték el, hogy a kommunista diktatúra megdőlhét, nem tudták diagnosztizálni azt, ami a Szovjetunióban akkoriban végbement, és egyáltalán nem tudták elképzelni — ahogy mi sem, Lengyelországban —, hogy a Szovjetunió teljesen széteshet. A döntő tényező Oroszország volt. A peresztrojka új erőket szabadított fel, és ezek egyre újabb folyamatoknak lettek az elindítói, amelyekből egy újfajta dinamizmus bontakozott ki. Sokáig a kommunista uralkodó elit és a kelet-európai ellenzék sem hitte, hogy Oroszországban valóban fontos folyamat megy végbe.

1989-ben egyáltalán nem volt nyilvánvaló, hogy Gorbacsov képes lesz belenyugodni a Varsói Szerződés felbomlásába, és tárgyalásokba bocsátkozni Németország egyesítéséről, csak hogy megmentse a kommunizmust a Szovjetunióban. Ez akkor a legkevésbé sem volt világos. Nem véletlen, hogy George Bush még 1990-ben is arról próbálta meggyőzni Kijevben az ukránokat, hogy ne próbáljanak függetlenedni.

Az 1989-es év rendkívül fontos dátum. Az év elején két ország, mármint Lengyelország és Magyarország is megpróbálta a saját útját járni. Ez aztán úgy változott, mint egy kaleidoszkópban, minden egyes napnak volt jelentősége. Ami januárban még lehetetlen volt, februárban valóra vált, és márciusban még többet lehetett követelni. Nagyon jól emlékszem erre még a kerekasztal-tárgyalásokból.

1989 elején Olaszországban voltam. Adam Boniecki volt olyan rendes, hogy elvitt magával a pápához. Ez már a népi küldöttek kongresszusának szovjet választása után volt. Ezek a választások nem voltak teljesen demokratikusak, de első ízben indulhattak olyan jelöltek, akik nem tartoztak a párthoz. Andrej Szaharov, Anatolij Szobcsak és Oleg Bogomolov bejutott a parlamentbe. 1917 óta most először vesztett az apparatcsikok jó nagy csoportja. A pápa rendkívül figyelmesen hallgatta, amit mondok. Ez egészen új volt a számára. Kifejtettem neki, hogy bár Lengyelország még előtte áll a választásoknak, a szovjetunióbeli helyzetből ítélve valóban változóban vannak a dolgok, és meg kell fontolni, milyen új hangot volna érdemes megütni.

A hatalmi elitek közül a magyarországiak mentek el a legmesszebbre. A magyaroknál a párton belül kezdődött meg a váltás. Pozsgay Imre, a párt liberális szárnyának vezetője egyike volt azoknak, akik a nyilvánosság előtt elkezdtek az "olvadást". Ő kezdeményezte az ellenzék "nemzeti" szárnyával is az egyezkedést. Elsőként kérdőjelezte meg nyilvánosan az 1956-os felkelés ellenforradalomnak minősítését, ahogy az addig Kádár János nyomán hivatalosan bevett volt. A magyar ellenzék gyengébb volt, mint a lengyel, és kezdettől két szárnyra szakadt, egy nemzetire és egy liberálisra. A nemzeti irányzat, amelynek Antall József volt a vezetője, a Pozsgayval való egyezkedés mellett volt a kommunista diktatúra által eltiport magyar nemzeti

identitás visszaszerzése érdekében. A másik irányzat liberális értékekre hivatkozott, igazi demokráciát követelt, és ellenezte a kommunista nomenklatúrával való alkukötést. Azt lehetne mondani, hogy a "nemzetiek" történelmi tendenciák rekonstruálására törekedek, míg a demokraták, mint Kis János vagy Bauer Tamás, országuk európai jövőjét tartották szem előtt.

Lengyelország ment a legmesszebbre, mert a kerekasztal áttörte a kommunista rendszer logikáját, és egy másfajta gondolkodásnak nyitott utat, amely 1980 augusztusa óta nem talált meghallgatásra. Akkoriban ezt gondoltam: feltéve, hogy az ellenreformáció nem a reformáció tagadása, hanem néhány vonásának átvétele az egyház megreformálása céljából, annak modernizálására és új kihívásokhoz való hozzáigazítására, így a Szolidaritás is egy reformáció volt a maga módján a kommunizmuson belül, Gorbacsov pedig az ellenreformáció képviselője. Később a vele folytatott beszélgetéseink során kiderült, hogy Gorbacsov keveset tudott a Szolidaritásról, mégis úgy érzem, hogy ez az analógia történelmileg nem teljesen alaptalan.

Ha belegondolok annak a jelentőségébe, ami Lengyelországban a kerekasztalnál történt, és ami afféle szabadság lett a többi ország számára, néhány tényező elég meghökkentő. Először is ez egy nagy forradalom volt forradalom nélkül. Senki nem ment ki az utcára, nem voltak barikádok és kivégző osztagok. Mindenkinek az 1980-ban és a hadiállapot idején emelt barikádok lebegtek a szeme előtt. A történelem ismerete jelölte ki annak a kereteit, ahogy a jövőt láttuk. Senki nem érezte közülünk igazán, hogy mi is történik. Ahogy Alexander Kwaśniewski évekkel később hangsúlyozta, nem lehet tudni, hogy milyen irányban mentek volna a dolgok, ha Lengyelországban annak idején mindkét fél tudatában lett volna annak, hogy mindez Németország egyesítésébe torkollhat. Az ellenzéken belül mi tisztában voltunk azzal, hogy Németország egyesítése természetes kéne hogy legyen. Lehet, hogy ezt nyilvánosan nem tematizáltuk, de így gondoltuk. Előtte nyilvánvaló volt, hogy egy demokratikus verseny normális körülményei között nem lehetne Németország kettéosztottságát fenntartani, és hogy az NDK egy kaszárnyaállam, amely a Vörös Hadsereg jelenléte nélkül egy percig sem állna fenn tovább. A keletnémet ellenzék ezt másképp gondolta. Ez volt a leginkább balos beállítottságú a keleti blokk országainak ellenzékei közül, ami azt jelentette, hogy az NDK demokratizálása volt a célja. Az őszi tüntetések a volt NDK-ban azzal a jelszóval kezdődtek, hogy "Mi vagyunk a nép", még mielőtt az "Egy nép vagyunk" jelszó megjelent volna.

Megpróbálom rekonstruálni, hogyan gondolkodtam akkoriban. Lengyelországban egy kerekasztal terve az ország egyfajta finnlandizálását akarta előkészíteni. Tudtuk, hogy Oroszországgal szemben nem nyerhetünk háborút, ezért arra kellett hagyatkoznunk, ami Oroszországból számunkra kínálkozott. Ezért volt a peresztrojka a mi természetes szövetségesünk. 1988-ban írtam egy cikket "A sztálinizmus-vita" címmel, amit elküldtem a *Tygodnik Powszechny* című hetilapnak. A cenzúra nem engedte megjelenni, pedig a cenzúrának legkevésbé tetsző idézetek szovjet újságokból valók voltak. Ez mutatja, milyen késéssel és milyen ellenállásba ütközve ért el hozzánk a peresztrojka. A lengyel cenzúra már a "sztálinizmus" szót is kihúzta. A 80-as évek végén a szovjet sajtó sokkal liberálisabb és szabadabb volt, mint a lengyel újságok. Végül mégiscsak átengedte a cenzúra a cikket. Ez volt az első cikkem 1966 óta, amelyik hivatalosan a saját nevem alatt jelent meg. Ez is a változások jele volt.

Egy másik tényező paradox módon a 80-as évek végén intenzívebbé váló német-német párbeszéd volt. Ebben a szakaszban azt kérdezem egyik

írásban Jaruzelski tábornoktól, miért nem lehetséges a lengyel–lengyel párbeszéd, ha van párbeszéd Honecker és Kohl között. Alig 10 év múltán kiderült, hogy a hadiállapot keretében végrehajtandó modernizálás terve alapján véve a "kínai modellhez" vezetett, csak nálunk a diktatúra nem volt olyan erős, mint Kínában. A hatalmon lévők ara a belátásra jutottak, hogy valami újjal kéne próbálkozniuk, mert a rendkívüli módon eladósodott Lengyelország önerőből nem bírta tovább. Lengyelországban a hatalom birtokosai még sokáig civakodtak azon, hogy hogyan is kellene a kerekasztalt értékelni. Az 1988 májusi és augusztusi sztrájkok nyomán olyan helyzet alakult ki, amelyek miatt Zbigniew Masnak kormányát feloszlatták. Mieczysław Rakowski lett az új miniszterelnök, aki hosszú ideig a *Polityka* című hetilap főszerkesztője volt. A *Polityka* a kommunista párt orgánuma volt ugyan, de nyitottnak és reformpártinak számított.

Korábban Rakowski Wojciech Jaruzelski kormányában volt miniszterelnök–helyettes, de a Kreml nyomására a 80-as évek közepén le kellett mondania. Rakowski reformer volt, még ha egy egészen sajátos reformeszmét képviselt is. Merész gazdasági döntésekkel az életkörülmények radikális megjavulását akarta előidézni, és ezzel szerezni a politikájához széleskörű támogatást. Ezzel aztán a Szolidaritás ellenállása a peremre szorult volna.

Ez az elképzelés nem jött be, és a hatalom táborában az a meggyőződés kerekedett felül, hogy tárgyalásokat kéne kezdeni az ellenzékkel. Döntő előzménye volt ennek egy televíziós vita Lech Wałęsa és a kormányhű szakszervezetek elnöke, Alfred Miodowicz között. Ezen az estén egész Lengyelország ott ült a tévékészülék előtt. Ez volt az igazság pillanata. Wałęsa két vállra fektette Miodowiczot — Lengyelország forrongott a lelkesedéstől. Megnyílt az út a kerekasztalhoz.

A szabadság ambivalenciái

A kommunizmus rendszerezte a világot — a nyugati emberek számára is. Azt sugallta nekik, hogy a világ lényege a demokrácia és a totalitarizmus közötti konfliktus. A kommunizmus vége világossá tett néhány olyan folyamatot, amivel nem voltunk teljesen tisztában. Először is a kommunizmus elleni harc az emberi szabadság értelmébe vetett mély meggyőződés megnyilvánulása volt. A kommunizmus vége azonban a biztonságos és kiszámítható világban élés mély emberi igényét is megmutatta. A demokratikus értékekhez való primitív viszonyulása ellenére a kommunizmus állandóan azt sulykolta az embereknek: Nincs munkanélküliség, biztonságban vagytok. Ez egy igazi börtön–szindróma volt. Mindenki tudja, aki volt valaha börtönben, hogy a szabadság a rab legfőbb álma. Végül aztán kiengedik, a világ szép, színes, csicseregnek a madarak, zöld a fű, a kávéházakban emberek ülnek, a volt rab kint sétál az utcán, tér nyílt előtte. Egy idő múlva aztán rájön, hogy veszélyben van. Mert míg a börtönben volt, tudta, hogy mikor adnak enni, mikor viszik a fürdőbe, hogy jön a borbély hogy megnyírja, és mindenekelőtt tudja, hogy megvan a fekvőhelye. Most hirtelen kint járkal a városban, és nem tudja, hogy mi lesz. Kezdi visszasírni azt, ami volt a börtönben. Ilyesmit éreztünk pár évig a kommunizmus összeomlása után. Az ellenzékiek számára ez felfoghatatlannak tűnt, de így volt. A börtönben mindennek megvolt a helye, és most hirtelen kitört a káosz.

Így volt ez mindenütt a világon. A kommunizmus vége nem várt, ambivalens folyamatokat idézett elő. A kommunizmus aláaknáztta a nemzeti és a vallási hagyományt. A kommunizmus vége tehát jogossá tette az ehhez a

hagyományhoz való visszatérést is. Ez a hagyomány ugyanakkor nem jelenti feltétlenül a szabadságot. A mai Oroszországban az ortodox egyház nem a demokráciát erősítő tényező, hanem az államnak van alárendelve. Lengyelországban nem állítja egyetlen felelősségteljes ember sem, hogy ne volnának nálunk az egyházban antidemokratikus erők — mert vannak ilyenek. Nem dominálnak az egyházban, de aktivitásuk szabad szemmel is jól látható.

Ki döntötte meg Lengyelországban a kommunizmust? Lengyelországban ez a munkásosztály műve volt, amely aztán elsőként esett az átalakulásnak áldozatul. Képzeljünk el egy nagy gyárat, amely sztrájkokkal engedményekre tudta rávenni a hatalom birtokosait. Ez a gyár íróasztalokra való Lenin-szobrokat gyártott. A dolgozók jól végezték a munkájukat. 1989-ben sem dolgoztak kevésbé jól. De ma már senkinek sem kellene a Lenin-szobrok. A piac tönkretette ezt a gyárat. A munkások, akiknek a sztrájkjával ki lehetett vívni a szabadságot, áldozatul estek ennek a szabadságnak. Ez a demokrácia első paradoxonja Lengyelországban.

A második paradoxon abban áll, hogy az olyan nagyüzemek, mint a gdański erőmű, voltak a Szolidaritás fellegvái. Az új kormányok nem akartak méltatlanul bánni velük, hiszen nekik köszönhetően jutottak hatalomra. Mivel azonban nem korszerűsítették ezeket a nagyüzemeket, csődbe is mentek.

A harmadik paradoxon úgy szól, hogy az a politikai kultúra, amire a rendszer megtanította az embereket, a párt vezető szerepén alapult. Teljesen magától értetődőnek tűnt tehát az a terv, hogy a Szolidaritás kapja meg a vezető szerepet, és kerüljön olyan pozícióba, ahonnan eldöntheti, hogy ki legyen a vajda vagy az igazgató, ki kapjon állást egy bankban, a titkosszolgálatnál vagy a hadseregben. Ezzel a demokratikus rendszer nyilvánvalóan elvesztette a legitimitását. Új típusú konfliktusok léptek fel.

Minden történeti utópia olyan világot rajzol meg, amely mentes a strukturális konfliktusoktól. Ez az utópia az ellenzékiek számára majdnem minden kommunista országban a népuralom utópiája volt. Azon alapult, hogy egy új kommunizmust kell felépíteni, csak éppen kommunisták nélkül. Minden kommunista országban túlsúlyban voltak a kommunizmus és a kapitalizmus közötti valamiféle harmadik útra vonatkozó elképzelések. Ennek a harmadik útnak a keresése többnyire annak a megállapításába torkollott, hogy ez az út a harmadik világba vezet, ezért talán nem kéne forszírozni. Ilyesféle fantazmagóriákkal a jobboldali körökben is lehetett találkozni, azoknál, akik konzervatív, vallási, nacionalista értékekre hivatkoztak, és a baloldali körökben is, akik a népuralomra vonatkozó plebejus, balos hagyományokra és értékekre hivatkoztak.

Egyetlen ellenzéki sem mondta azt 1989 előtt, hogy a kapitalizmust akarjuk. Senki sem követelt privatizálást, eszükbe sem jutott. És mégis az derült ki, hogy ez abszolút szükségszerű. Ezért gondolta és írta azt Francis Fukuyama, hogy a történelem végére értünk. Egy olyan helyzetre gondolt, ahol reális módon senki sem tud annál jobbat elképzelni, mint a piacgazdaság, a parlamenti demokrácia és az emberi jogok csorbitatlan tiszteletben tartása. Fukuyama nem tudott ennél jobbat elképzelni, és ebben igazat is tudok adni neki. De emberek milliói számára ez a rendszer egyáltalán nem volt a legjobb. Ráadásul Fukuyama olyan illúziókat táplált, amelyek épp olyan naivak voltak, mint a munkástanácsok általi kormányzáson alapuló rendszer elképzelése.

Mindmáig jelennek meg olyan könyvek, amelyek kétségbe vonják az átalakulás értelmét. Ezeknek a szerzői úgy vélik, hogy az emberek dühösesek,

hogy semmi sem sikerült, hogy az elmúlt 20 év lényegében csak egy rakás szerencsétlenség és tévedés. Az igaz, hogy nem volt minden tökéletes, én ennek mégis épp az ellenkezőjét gondolom. Sok minden rossz történt, mégis az az érzésem, hogy a Balkán és Oroszország kivételével a posztkommunista országoknak a legújabbkori történelemben még soha nem volt 20 ilyen jó évük, Lengyelországnak még az elmúlt 300 évben sem.

Az autoritárius kísértés

Kezdjük Oroszországgal. Ott hittek a szocializmus modernizálásában, de ez a remény elég gyorsan meghiúsult. Miért indult el Oroszország éppen ezen az úton? Erre nemcsak egy válasz van. Nagyon valószínű, hogy a történelmi változás ott cikk-cakkban zajlik. Az orosz elitek a demokráciát elég hamar gyermekkráciának, azaz szarokráciának kezdték látni, locsogásnak, korrupciónak és a mindennapi élet kriminalizálódásának. A pétervári tévé főnöke azt mesélte nekem, hogy a tévé a Brezsnyev-érában borzalmas volt. Semmit nem lehetett mondani, és csak hivatalos közleményeket olvastak be előre megírt papírról. Esténként viszont az ember a lányával nyugodtan elmehetett sétálni. A 90-es években büntetlenül lehetett azt mondani, hogy Jelcin egy részeges fráter, tolvaj, mint az összes többi miniszter és helyi vezető, esténként viszont nem lehetett elmenni sétálni, attól kellett tartani, hogy elrabolhatják, hogy aztán csak váltságdíj fejében engedjék el az embert. Ez nagyon szemléletes összefoglalása annak, hogyan látták az oroszok a peresztrojkat és a demokratizálást. Ezért támogatják ma Oroszországban olyan sokan Putyin tekintélyelvű megoldásait. Valamelyest úrrá lett a jögtalanságokon, és elkezdte idejében kifizettetni a béreket és a nyugdíjakat.

Lengyelországban a káosztól való félelem kétféleképpen is megmutatkozott. Mint visszatérés ahhoz, ami már bevált, ezzel lehet magyarázni a posztkommunisták sikereit egyébként nemcsak Lengyelországban, hanem Litvániában, Bulgáriában, Romániában, Szlovákiában és Magyarországon is. A posztkommunisták előtt két út állt: az egyik volt a Zsuganovok és a Milosevicsek útja, tehát az átmenet a nacionalizmusba. Ezt egyszer úgy fogalmaztam, hogy a nacionalizmus a kommunizmus legfelső foka. Ezt azóta sokat idézték.

A demokratikus átalakulás bírálói Lengyelországban azt mondják, hogy a két évtized mérlege negatív. Azt mondják, hogy a legnagyobb kommunista bűnök elkövetői nem vonták felelősségre, hogy az átvilágítást és a kommunistátlánítást sosem vitték végig; hogy burjánzik a korrupció; hogy a nagy vagyoni különbségek és a Szolidaritás-forradalom számos gyermekének keserűsége mondatja azt velük, hogy egy ilyen Lengyelorszáért nem harcoltak volna. Azt is mondják, hogy nincsenek már kritériumok, amelyek alapján a múlt hőseit méltatni lehetne, hogy 1989 tavaszán nem a kommunistáknak dolgozott az idő, ezért hiba volt a megegyezés útját keresni velük a kerekasztal tárgyalásokon. Időnként arra gondolok, hogy Lengyelországban — de más posztkommunista országokban is — könnyű megnyerni a régi háborúkat. 1989-ben a Szovjetunió még egész jól tartotta magát, senki sem láthatta előre az összeomlását. A lengyel megegyezést az amerikai kormány és a nyugat-európai kormányok is példászerűnek tartották. 1989. június 4-e szimbolikus jelentőségű dátum lett. Ezen a napon szabad választásokra került sor Lengyelországban, nem teljesen demokratikus, de már mégiscsak igazi választásokra, amelyek megvonták a legitimitást a kommunista diktatúra rendszerétől; ugyanezen a napon Pekingben a Mennyei Béke terén a tankok verték le a demokratikus szabadságjogokat követelő diákok tüntetését. Aki ma azt mondja, hogy neki akkor minden kézenfekvő

volt, az elhallgatja, hogy akkoriban nem mondott semmi ilyesmit. Ma sem mondja azt, hogy tudja, mikor és milyen körülmények között fognak megdőlni a kommunista rendszerek Kubában vagy Koreában, még ha határozottan kijelenti is, hogy a kommunizmus bukása ezekben az országokban is nyilvánvaló.

A mi országainkban még mindig könnyebben tudjuk előrelátni a múltat, mint a jövőt. Másfelől azonban a múltat is egyre nehezebb megjósolni, mert a 11. órában támadt antikommunisták rajzolják meg a képét, olyan embereket, akik a legnagyobb érdemeket szerezték, vádolnak meg azzal, hogy együttműködtek a politikai rendőrséggel. Úgy tűnik, mintha a történelem ilyen kezelése egy új típusú autoritárius rendszer útját készülne kikövezni. Ma azt tapasztalhatjuk meg, hogyan keletkezik sok országban egy antikommunista autoritarizmus ideológiája. Magyarországon Orbán Viktor testesíti meg. Orbán útja érdekesen alakult. A budapesti liberális értelmiség csodagyerekeként kezdte. Az általa alapított pártot a béke és az öröm antikommunista arculata jellemezte. Jól emlékszem Orbán pártjának egy választási plakátjára: két fénykép. Az egyik Brezsnyev és Honecker csókolózik, a másikon egy szép lány és egy jóképű fiú. Két külön világ. Orbán azonban nem sokra rá jobb felé vitte el a pártját, egy tekintélyelvű, radikális, revansista antikommunizmus felé, amely felszívta magába a hagyományos konzervativizmust és a magyar etnonacionalizmust. Lengyelországban a Jog és Igazságosság Pártjának (PiS) két éves kormányzása volt ehhez hasonló. Oroszországban Jelcin nyitotta meg az utat a tekintélyelvű kormányok felé, aki radikálisan elvetette a bolsevizmus hagyományát és ideológiáját, de az antibolsevik jelszavakkal olyan módszerekhez nyúlt, amelyek messze voltak a demokratikus normáktól. Ma már nem igen vitás, hogy az 1996-os elnökválasztásokat megmanipulálták. Demokrataként annak idején orosz barátaim mellett álltam ki, akik azt magyarázták, hogy minden eszközzel fel kell tartóztatni a kommunistákat, akik többé nem mondanának le újra visszaszerzett hatalmukról.

A cinikus Európa

20 év múltán érdemes Európát új egészként is szemügyre venni, mint egy utópiák nélküli Európát. Ez az Európa tudatosan képviseli a politikai és kulturális pluralizmust, ugyanakkor ennek az Európának nincs erős értékrendje. A demokrácia ereje mindig a nemzetállam erős hagyományára támaszkodott, de teret adott a pluralizmusnak, az emberi jogok tiszteletének és a tolerancia elvének is. Ahol azonban már nincs több annál a hagyománynál, a berlusconizmus Európáját láthatjuk, ahol csak az ügyes játszmák számítanak, a szociális technikák, a cinizmus és a pénz. Az üzleti élet, a politika, a média és a maffia koalícióit. Kétségtelen, hogy a kommunista veszély — ami valamikor Franciaországban és Olaszországban is erős volt — egész egyszerűen elmúlt. Franciaországban a kommunisták mikroszkopikusan kis csoporttá zsugorodtak össze, Olaszországban szociáldemokratákká váltak. Másodsorban Európában növekszik az egoizmus és az értéknihilizmus szelleme, a félelem és a szorongás szelleme. Etekintetben az Európai Unió projektje nagyon fontos, ugyanakkor ezért is áll olyan ingatag lábakon, mert folyton támadják és ostromolják minden oldalról. Harmadsorban a posztkommunista országokban az a legfőbb veszély, hogy átveszik a putyinizmus tapasztalatait, tehát a latin-amerikai rendszer egyfajta újabb verzióját, ahol papíron megvannak a demokratikus intézmények, valójában azonban valaki más kormányoz. A klasszikus példa erre Vlagyimir Putyin, de Lengyelországban is volt két évünk a PiS-kormányval, amikor kiépítették ezt a modellt, és a civiltársadalom intézményeit a független bíróság vagy a független média elleni támadásokkal gyengítették.

Létezik egy Európa? Szerintem nem, de ez nem feltétlenül katasztrófa. Európa egész idő alatt válságok és újakezdések során nőtt egybe. Még mindig egy dinamikus képződmény, amely folyton tovább épül. Fontos, hogy a fiatal, posztkommunista Európában kialakuljon az európaiság tudata. De ennek nem muszáj európai izolacionizmushoz vezetnie. Európának például nem volna szabad elfordulnia Ukrajnától. Európának akkor van esélye, ha képes intelligens módon exportálni a maga szelíd hatalmát. Ha Európa elzárkózik, a neoizolacionizmus csapdájába esik, és veszít. Európának demokratikus projektnek kellene lennie, és ezt kéne kisugározni az egész világra.

Mi fenyegeti ma Európát? Egyfelől a lefegyverző hatású cinizmus, amely minden értékelméletet és minden értékrendet kiüresít, másfelől pedig az összes autoritárius vagy éppen totalitárius törekvés. Egy multikulturális Európáról szoktunk beszélni, ami persze nagyon jó, Mégis, ha Európában nagy számban élnek köztünk az iszlám világból való egyének, akik kisebbségként az európai alapelvekre hivatkozva követelnek maguknak jogokat, ha azonban többségbe kerülnek, másoktól megtagadják ugyanezeket a jogokat, mert nekik viszont olyanok az alapelveik; akkor azon kell dolgozni, hogy az EU tartósan meg tudja védeni a demokratikus értékeket.

Persze leegyszerűsítem a dolgokat. De éppen azon alapul a demokrácia paradoxona, hogy mindig tolerálja az ellenségeit. És ilyennek is kell lennie, de csak egy bizonyos határig. Ha hagyja átlépni ezt a határt, maga alatt fűrészezi a fát. Nagyon gyakran feltettem magamnak a kérdést, vajon miért bukott el a weimari demokrácia. Mert senki nem akart a védelmére kelni — sem az értelmiségiek, sem a szakszervezetek, sem a munkások. Egy partikuláris egoizmus kerekedett felül, és ez segítette a náciakat hatalomra. Persze a történelem nem ismétli meg önmagát, vagy ha mégis, akkor komédiaként, ahogy Marx Hegel nyomán mondta –, de a demokráciára soha nincs garancia. Megint elő fordulhat, hogy senki sem akar a demokrácia védelmére kelni.

Ha mai színdarabokat nézek, vagy mai irodalmat olvasok — főleg fiatal lengyel szerzők műveit –, úgy látom, hogy nem sokra becsülik a szabad állam intézményeit. Lehet azt mondani természetesen, hogy az elitek mindent megtettek azért, hogy megvetés tárgyává váljanak, de ha senki nem védi meg a demokratikus államot, akkor a végén majd alulmarad.

Az én rögeszmém a köztársaság védelme. A vita lényege a mi országainkban mindenütt az, hogy kiálls-e a liberális értékek mellett, vagy elfogadsz egy putyinista államot. Ez rendkívül fontos, valamint az államhatalomnak a tőle független intézményekhez való viszonya. Vajon az államhatalom be akarja-e kebelezni ezeket az intézményeket, vagy tudatosan kész az önkorlátozásra, és megengedi olyan állampolgári, vallási, szakmai civilszervezetek működését, amelyek mint NGO-k per definitionem függetlenek kell hogy legyenek az államtól, és amelyekkel az államhatalomnak egyeztető tárgyalások útján kell szót értenie.

Egy másik probléma — talán már kevésbé jelentős, de tíz éve még nagyon fontos volt — az átvilágítás és a kommunisztátlantás. Vajon egy demokratikus rendszer tolerálhatja-e az emberek egy csoportjának kirekesztésére és diszkriminálására irányuló egyezményes törekvést csak azért, mert ezek az emberek informálisan együttműködtek vagy részét képezték a régi rezsimnek? Nem, ez az út közvetlenül a diktatúrához vezet. Csehszlovákiában a háború után diktatúra kezdődött azoknak a németeknek a menekülésével, kiűzésével és megölésével, akik mégiscsak a köztársaság állampolgárai voltak. Nem úgy, mint Lengyelországban, ahol németeknek Németországból való kitelepítéséről

volt szó. Csehszlovákiában a többség a németajkú állampolgárok kitelepítése mellett volt. A kollektív bűnösség elvét alkalmazták. Ez az államcsínyhez készítette elő az utat. Az ilyen jelekre fogékonyaknak kellene lennünk, sőt túlérzékenyek.

Published 2009-10-12

Original in Polish

Translation by Eva Karadi

Contribution by Magyar Lettre Internationale

First published in *Osteuropa* 2-3/2009, *Magyar Lettre* 74 (2009) (Hungarian version)

(c) Adam Michnik/Osteuropa

(c) Eurozine